

Človek a kultúra

Jozef Palitefka

Abstrakt

Príspevok je venovaný skúmaniu vzájomnej podmienenosti človeka a kultúry. Kultúra totiž existuje len vďaka človeku, no súčasne sa kultúra nejako podieľa na vytváraní človeka. Človek svojou aktivitou sa výraznou mierou podieľa na zmene vonkajšieho prostredia ako aj na vytváraní určitého pohľadu na realitu. Znamená to, že človek mení skutočnosť nielen svojou praktickou činnosťou (viditeľnými zásahmi do prírodného prostredia), ale aj činnosťou teoretickou, t. j. spôsobom porozumenia a interpretovania tejto skutočnosti. Ako skutočnosti „rozumieme“, tak pre nás aj existuje. Tieto rôzne „produkty“ človeka mu pomáhajú jednak k lepšiemu porozumeniu seba samého a jednak sa určitým spôsobom podieľajú aj na „tvorbe“ samotného človeka.

Kľúčové slová

Človek, kultúra, civilizácia, Oswald Spengler, podstata, prirodzenosť človeka, Herder, rozum, vôľa, cit.

Existuje množstvo pojmov, ktoré sú bežnou súčasťou nášho slovníka, sú pre nás určitou samozrejmosťou a máme pocit, že im rozumieme. Problém však nastáva vtedy, keď sa z nejakého dôvodu pri danom pojme „pozastavíme“. Vtedy sa spomínaná samozrejmosť stráca a objavuje sa nejasnosť, zložitnosť a mnohodimenzionálnosť. Zaiste k takýmto pojmom patrí aj pojem kultúra. Vymedzenie jeho obsahu je zložité aj z toho dôvodu, že sa usiluje uchopiť veľmi širokú škálu ľudských aktivít a ich výsledkov. Na túto zložitnosť, nejednoznačnosť a pestrosť významu pojmu kultúra poukazujú napr. kultúrni antropológovia A. L. Kroeber a C. Kluckhohn, ktorí vo svojom diele *Kultúra: kritický prehľad pojmov a definícií* vydanom v roku 1952, analyzovali viac ako 150 rôznych definícií kultúry. Napriek tejto mnohosti definícií je možné nájsť v nich niektoré spoločné znaky.

Hoci cieľom tohto príspevku nie je hľadanie a analýza rôznych definícií pojmu kultúra (ktorých počiatky nájdeme už v antike), pre ďalšie uvažovanie je nutné o nejakú definíciu sa oprieť. Uvedomujúc si i možné nedostatky, možno skonštatovať, že významný prínos v chápaní pojmu kultúra je spätý s menom anglického kultúrneho antropológa Edwarda Burnetta Tylora, ktorý prichádza s prvou antropológickou definíciou kultúry. „*Kultura neboli civilizace... je ten komplexní celek, který zahrnuje poznání, víru, umění, právo, morálku, zvyky a všechny ostatní*

*schopnosti a obyčaje, jež si člověk osvojil jako člen společnosti.*¹ Uvedená definícia kultúry je už pozbavená pôvodného hodnotiaceho významu a pojem kultúra zahŕňa všetky entity, ktorými sa človek odlišuje od ostatných živočíchov. Kultúra je tak jedným z hlavných odlišovacích znakov človeka a „*zahrnuje všetky nadbiologické prostriedky a mechanizmy, jejichž prostřednictvím se lidé adaptují na vnější prostředí. Kultura z toho hlediska vystupuje jako specificky lidský atribut – způsob přetváření světa člověkem.*“²

Hoci Tylerova definícia vznikla v druhej polovici 19. storočia, možno tvrdiť, že je aktuálna dodnes a vychádza z nej väčšina teoretikov kultúry.³ Aj v týchto intenciách možno kultúru považovať za systém „*artefaktů, kulturních regulativů a ideí.*“⁴ Takéto chápanie v sebe zahŕňa všetky produkty ľudskej činnosti, či už materiálne alebo duchovné.

Uvedené definície poukazujú na vzájomnú podmienenosť človeka a kultúry, ktorej budem venovať pozornosť. V centre úvah sú tu dva aspekty nahliadania na človeka v kontexte kultúry. Nosnou témou tu však nie je skúmanie človeka ako toho, **kto** vytvára kultúru (plne akceptujúc antropologické chápanie chultúry), ale toho, že aj samotná kultúra sa nejakou podieľa na „tvorbe“ človeka. Tento proces „vzájomného podmieňovania sa“ kultúry a človeka je následne analyzovaný aj v širšom aspekte.

Vzájomnú previazanosť človeka a kultúry možno považovať za základné východisko pri skúmaní podstaty kultúry. Je zrejme nespochybniteľné, že kultúra existuje len vďaka človeku, no súčasne sa kultúra nejakou podieľa na vytváraní človeka. Kultúrna aktivita človeka výraznou mierou participuje na zmene vonkajšieho prostredia ako aj na vytváraní určitého pohľadu na realitu. Znamená to, že človek mení skutočnosť nielen svojou praktickou činnosťou (viditeľnými zásahmi do prírodného prostredia), ale aj činnosťou teoretickou, t. j. spôsobom porozumenia a interpretovania tejto skutočnosti. Zjednodušene povedané, ako skutočnosti „rozumieme“, tak pre nás aj je. Tu je nutné uviesť, že tento spôsob „rozumenia“ skutočnosti nie je definitívny a statický, ale má dejinnú podobu a neustále sa mení. Napríklad podľa kultúrneho antropológa Leslieho Whitea je kultúra systémom symbolov, ktoré nám „*umožňujú triedit' a klasifikovat' svet.*“⁵ Tieto symboly však nemajú absolútny charakter. Sú výtvorom človeka a podliehajú

¹ SOUKUP, V.: Dějiny antropologie. Praha: Karolinum, 2004, s. 284.

² SOUKUP, V.: Přehled antropologických teorií kultury. Praha: Portál, 2000, s. 15.

³ Niektorí kritici tohto „typu“ definície odmietajú predovšetkým jej prílišný antropocentrizmus, ktorý vychádza z presvedčenia o ľudskej nadradenosti nad prírodou. (ŠMAJS, 1997, s. 37) Vo väčšine definícií je kultúra chápaná ako niečo, čo vzniklo pôsobením človeka, zatiaľ čo príroda je niečo, čo vzniklo bez ľudského pričinenia. Tento spôsob uvažovania ale vedie k tomu, že sa „*príroda javí ako kvalitatívne niečo úplne iné ako kultúra. Kultúre je vstúpená neprírodná dimenzia a vo vzťahu k prírode je postavená ak nie do seberovného vzťahu, tak určite do vzťahu dualistického.*“ (DUBNIČKA, 2007, s. 35 – 36) Uvedený postoj k skúmaniu vzťahu kultúry a prírody poukazuje na určitú problematnosť zaužívaných definícií kultúry, pretože až príliš oddeľujú človeka (kultúru) od prírody, ktorá je nevyhnutným predpokladom ich existencie. Je nespochybniteľné, že „*zánik kultúry neznamená zánik prírody, ale zánik prírody automaticky znamená zánik kultúry.*“ (DUBNIČKA, 2007, s. 37) Tento odlišný náhľad na kultúru, ktorý som tu len naznačil, úzko súvisí s prehodnocovaním „pôvodného“ miesta človeka v skutočnosti. Poukázanie na tento aspekt skúmania kultúry je veľmi dôležité, nakoľko ukazuje rôzne kultúrne javy i samotnú prírodu z odlišnej perspektívy a tak dáva svetu úplne iný význam. Aj keď sa v príspevku danej problematike hlbšie nevenujem, považujem za potrebné na tento aspekt skúmania kultúry aspoň upozorniť.

⁴ SOUKUP, V.: Přehled antropologických teorií kultury. Praha: Portál, 2000, s. 195.

⁵ MURPHY, F., R.: Úvod do kulturní a sociální antropologie. Praha: Slon 2006, s. 31.

zmenou symbolov sa tak mení nielen samotná kultúra, ale aj celá „skutočnosť“, nakoľko zmenou symbolov táto realita „naberá“ nový význam. Z uvedeného je zrejmé, že kultúra je určitým relatívne stabilným rámcom, ktorý nejaký čas „pôsobí“, v ktorom sa človek „pohybuje“ a poskytuje mu možnosti nielen konania, ale aj teoretického uchopovania skutočnosti. V tomto „kontexte kultúry“ hľadáme aj odpovede na otázky týkajúce sa podstaty človeka i samotnej kultúry. Samotná kultúra nám istým spôsobom určuje, ako ju „máme“ chápať a aké miesto a úlohu má v nej aj samotný človek. Práve v tejto súvislosti je veľmi dôležité poukázať na vzťah človeka a kultúry, t. j. poukázať na to ako človek „pôsobí“ na kultúru a ako ona „pôsobí“ na človeka. Ako je z definície kultúry zrejmé, je tým, čím sa najvýraznejšie odlišujeme od ostatných živočíchov. Práve kultúra je tým „výtvorom“ človeka, v ktorom sa najúplnejšie a najvýraznejšie prejavuje jeho „človečenstvo“, t. j. že je slobodná a tvorivá bytosť vymaňujúca sa do istej miery z prírodnej nevyhnutnosti.

Pochopenie podstaty človeka je jednou z najtŕažších otázok, no súčasne túto problematiku môžeme považovať za fundamentálnu. Každá doba, každé náboženstvo, každá kultúra si tieto otázky kladie a snaží sa na ne nájsť uspokojivé odpovede. Od zodpovedania otázky *Kto som?* totiž závisí miesto človeka vo svete, spoločnosti a dejinách. Aktivizuje ľudské konanie určitým smerom, vytvára určitý vzťah k sebe samému (k svojmu ja) ako aj k „nie ja“, k celej skutočnosti, ktorá ho „obklopuje“.

Ako sa však dostaneme k ľudskej podstate? Ako sa prejavuje ľudské vnútro? Prostredníctvom činov, skutkov. Znamená to teda, že preniknúť k ľudskej podstate môžeme práve cez upriamanie pozornosti na tieto skutky. Majú však všetky skutky rovnakú hodnotu? Dá sa tvrdiť, že niektorý skutok je ľudský viac a iný menej? Napríklad Ladislav Hanus pri posudzovaní hodnoty skutkov poukazuje na kritérium cieľa, zmyslu. Zmysel a cieľ skutku je tým meradlom, na základ ktorého môžeme ľudské skutky nejako hierarchizovať. Hovorí v tejto súvislosti o kultúrnych finalitách. Rozlišuje finalitu núdzovú (najnižšia, ide v nej o holé prežitie), utilitárnu (ide o uspokojenie potrieb bývania, ošatenia, jedla atď.), účelovú (poukazuje na to, že veci, ktoré človeka obklopujú, majú mu slúžiť) a spirituálnu (duchovnosť).⁶ O určitej hierarchizácii hovorí aj rakúsky historik dejín kultúry Egon Friedell, ktorý uvádza nasledujúce kultúrne oblasti. Najnižšie je ekonomika, nasleduje spoločnosť, štát, mravy a najvyššiu oblasť tvoria veda, umenie, filozofia a náboženstvo.⁷ Veda, umenie, filozofia a náboženstvo sú teda tým, čo môžeme považovať za vrchol kultúry a v čom sa najviac ukazuje i prejavuje naše človečenstvo.

Pochopenie podstaty človeka si súčasne vyžaduje aj určité vykročenie mimo neho. Len určitá sebareflexia tu nie dostatočná a preto je pri takomto skúmaní dôležité vykročenie človeka k skúmaniu nielen kultúry, ale aj prírody. Všetky tieto fenomény spolu úzko súvisia a pochopiť jedno bez druhého by bolo pohľadom neúplným, nedostatočným, nezakotveným. Bytie človeka je pevne zakorenené v prírode, ktorú človek pretvára na svoj obraz a tak kreuje kultúru, cez ktorú sa vracia späť k sebe. Na toto vzájomné prepojenie poukazuje Ladislav Hanus v knihe *Človek a kultúra*, keď uvádza: „*Svoje bytie človek najúplnejšie a najopravdivejšie vyjadruje kultúrou. Kultúra je pravým obrazom a odzrkadlením človeka.*“⁸ Zároveň vyjadruje názor: „*Cez kultúru*

⁶ Pozri PALÍTEFKA, 2010, s. 207 – 214.

⁷ FRIEDEL, E.: *Kulturní dějiny novověku I : krize evropské duše od černé smrti po první světovou válku.* Praha: Triton, 2006, s. 30.

⁸ HANUS, L.: *Človek a kultúra.* Bratislava: Lúč, 1997, s. 27.

*lepšie poznávame človeka. Cez človeka lepšie poznávame kultúru. Človek a kultúra, to sú dve tváre jednej a tej istej skutočnosti.*⁹

Veľmi dôležitým znakom človeka je jeho vzťah k svetu, k „nie ja“. Len človek sa od sveta **oddeľuje** a vďaka tomu si uvedomuje svoje ja a svoju rozdielnosť voči ostatným súcnam. Dalo by sa povedať, že až v tomto vzťahu „ja“ a „nie ja“ (subjektu a objektu), si človek lepšie uvedomí svoju podstatu, inakosť, stáva sa „seba-vedomou“ bytosťou. Človek sa od sveta oddeľuje, no vzápätí sa opäť k tomuto svetu vracia. Niet totiž čistého ja, ale toto ja sa nejakou ukazuje vo vzťahu k nie je.

Svet sa tak pre človeka stáva predmetom poznávania, priestorom pre jeho činnosť a sebarealizáciu. Obracanie sa k svetu, jeho poznávanie a pretváranie je procesom, kedy sa svet „osebe“ stáva mojím svetom, svetom pre mňa. Človek vtláča svetu svoju formu. Mení svet na svoj obraz. Práve kultúra zohráva v tomto dianí dôležitú úlohu. Človek a svet nestoja „proti“ sebe. Človek formujúci svet, „prenáša“ svoje ja do „nie ja“. Pri vychádzaní k svetu a návrate k sebe človek poznáva nielen svet, ale odkrýva i svoje bytie. Teda aj cez svet človek lepšie rozumie sám sebe. Dala by s tu nájsť určitú podobnosť v chápaní sveta u nemeckého filozofa Martina Heideggera, podľa ktorého je bytie vždy „bytím-vo-svete“. Svet nie je to, čo stojí „oproti“, nie je ničím predmetným. Súčasne ani ja nie je úplne uzavreté samo v sebe. Človek tomu „mimo“ dáva význam, poriadok, štruktúru, no súčasne toto jeho „dielo“ je spôsobom „rozumenia“ sebe samému. „Človek nie je len tvorcom kultúry ako toho, čo sa nachádza mimo neho, ale touto tvorbou pretvára aj sám seba na podobu kultúry, ktorú vytvoril.“¹⁰

S pojmom kultúra úzko súvisí aj pojem civilizácia. Zámerom príspevku síce nie je hľadať všetky možné definície tohto pojmu, no je dôležité aspoň naznačiť niektoré jeho významy, aby sme následne lepšie porozumeli jednak vzťahu človeku a kultúry a jednak „miestu“ a „úlohe“ civilizácie (civilizácií) v dejinnom procese.

Existuje viacero autorov, podľa ktorých sú pojmy kultúra a civilizácia chápané ako synonymá, no súčasne existuje množstvo autorov, ktorí tieto pojmy striktno rozlišujú. Etymologicky je pojem civilizácia odvodený od latinského slova „civis“, teda občan a „civitas“ (občiansky). Už tento pôvod pojmu civilizácia naznačuje, že sa snaží uchopiť predmety a javy, ktoré sa vyznačujú určitou „úroveňou“, t. j. nachádzajú sa na vyššom stupni vývoja. Podobne ako pojem kultúra aj pojem civilizácia mal pôvodne axiologický význam, no i v tomto prípade postupne dochádza k posunu významu v neutrálnom zmysle.

Axiologický význam pojmu civilizácia je zrejmy napríklad v osvietenstve, kde bol používaný na označenie vývojového štádia ľudstva. Podľa Voltaira smeruje historický proces od barbarstva k civilizácii.¹¹ Civilizácia sa tak vyznačuje určitými pozitívnymi znakmi, ktoré ju od barbarstva odlišujú. Nimi môžu byť napríklad vysoká miera gramotnosti, usadlý spôsob života, urbanizácia, ale aj ľudská „jemnosť“, zdvorilosť, či vysoká vzdelanosť. Uvedené atribúty civilizácie sú teda späté so zdokonaľovaním človeka, jeho kultiváciou, čím sa pojem civilizácia veľmi približuje k pojmu kultúra. Na základe spomenutých znakov, treba pripomenúť, že osvietenstvo používalo pojem civilizácia v singulári.

⁹ Tamže, s. 28.

¹⁰ LETZ, J.: Osobitosti Hanusovej kultúrnej filozofie. In: Symbol slovenskej kultúrnosti. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2007, s. 200.

¹¹ MANDOVÁ, T.: Kapitoly z filozofie dejín I. Nitra, FF UKF, 2002, s. 56.

Popri francúzskom osvietenstve sa s podobným chápaním civilizácie stretávame v teórii už spomenutého E. B. Tylora, ktorého zaradujeme do evolucionistickej línie kultúrnej antropológie.¹² Podobnosť Tylorovej koncepcie a osvietenstva je predovšetkým v tom, že sa na historický proces pozerajú v zmysle neustáleho pokroku a zdokonaľovania sa ľudstva. Rozdiel medzi civilizovanými a primitívnymi národmi teda závisí od stupňa kultúrneho vývoja. Dôležitým predpokladom takto chápanej civilizácie je **viera v jednotnú ľudskú prirodzenosť**. Spoločná prirodzenosť sa prejavuje a aktualizuje vo všetkých formách kultúry. Predpoklad jednotnej ľudskej prirodzenosti je súčasne základom pre mnohé univerzalistické koncepcie.

K výraznej zmene v chápaní pojmu civilizácia dochádza od 19. storočia. Postupne stráca tento pojem axiologický význam a zároveň sa začína používať v množnom čísle. Toto pluralistické chápanie civilizácie ju definuje ako konkrétny stav kultúry nejakej spoločnosti alebo ako kultúrne daný celok. V takom prípade možno hovoriť napr. o barbarskej civilizácii alebo o civilizácii západnej, čínskej a podobne. Chápanie civilizácie ako určitého kultúrne daného celku môžeme nájsť napr. u A. J. Toyneeho či z modernejších autorov S. P. Huntingtona.¹³ Každá civilizácia je tak niečím jedinečným, neopakovateľným. Súčasne všetky civilizácie majú rovnakú hodnotu a nie je správne, ak sa nejaká civilizácia považuje za nadradenú, či podradenú. Každá civilizácia je jednoducho iná. Nie vždy je však táto zásada dodržiavaná.

Pluralitné chápanie civilizácie však často so sebou prináša náhľad na „ľudstvo“ ako prázdny pojem a „rozbíja“ ho na autonómne a do seba uzavreté celky. Je tu teda viditeľný odklon od predpokladu jednotnej prirodzenosti človeka, čo má za následok, že kultúra sa stáva hlavnou determinantou, ktorá určuje „podstatu“ človeka. Kultúra tak vystupuje ako niečo, čo je človeku „nadradené“. Dostávame sa k veľmi zaujímavému paradoxu. Ako už bolo spomenuté, kultúra je špecifický nadbiologický „prostriedok“, pomocou ktorého sa človek adaptuje vonkajšiemu prostrediu. Kultúra je súčasne hlavným znakom, ktorým sa človek odlišuje od ostatných živočíchov. Z druhej strany je kultúra tým, čo nejako „vytvára“ človeka. Hoci človek a kultúra sú bezprostredne previazaní, v prípade odmietnutia jednotnej prirodzenosti človeka, akoby bola viac v tomto vzťahu zdôrazňovaná kultúra.

Dôsledkami „prekonania“ myšlienky jednotnej ľudskej prirodzenosti sa zaoberal napr. R. Bultmann, ktorý síce skúmal tento jav vo vzťahu k dejinám, no napriek tomu tu môžeme nájsť určitú analógiu vo vzťahu ku kultúre. Historici v 18. storočí „pojímali ľudskou prirodzenosť ve smyslu učení o substanci (substantialistically) jako něco statického a nepomíjivého, jako neměnný substrát, jenž zakládá průběh dějinných změn a všech aktivit člověka. Dějiny se nikdy neopakují, lidská přirozenost však zůstava věčně neměnná.“¹⁴ Z uvedeného teda vyplýva, že napriek rôznym zmenám i kultúrnej inakosti ľudí, môžeme nájsť u všetkých spoločný nemenný základ.

Túto predstavu jednotnej ľudskej prirodzenosti postupne rozbil Herder a výrazne sa jeho myšlienka začala prejavovať od 19. storočia. Ide o obdobie, keď sa pojem civilizácia začína vymaňovať z axiologického významu a začína sa silno prejavovať myšlienka existencie viacerých civilizácií. Príčiny uvedenej zmeny pohľadu na človeka a teda aj na kultúru

¹² E. B. Tylor chápe pojmy kultúra a civilizácia ako synonymá.

¹³ V určitom zmysle i Oswalda Spenglera, no on používa na pomenovanie danej skutočnosti pojem kultúra. Pozri PALITEFKA, 2020, s. 21 – 32.

¹⁴ BULTMANN, R.: Dějiny a eschatologie. Praha: Oikoymenh, 1994, s. 15.

a civilizáciu možno podľa R. Bultmanna hľadať v prudkom rozvoji prírodných vied, ktoré pod vplyvom anglického empirizmu považujú za skutočné len to, čo je prístupné skúsenosti, čo je merateľné a vyjadriteľné určitými matematickými formulami. Veľkú úlohu tu zohral i pozitivizmus a jeho vplyv na spoločenské vedy. „*Rovnež samotný človek se stal objektom prírodovedy, a tím byla opuštěna otázka po jeho autentickém, od vnějšího zkušenostního světa odlišném Já, a stejně tak i otázka po věčných pořádcích jeho specificky lidského Já...*“¹⁵

V zmysle uvedeného citátu je zodpovedanie otázky týkajúcej sa podstaty človeka do veľkej miery závislé od rôznych vonkajších podmienok, ktoré sa podieľajú na tvorbe človeka. Znamená to, že rozdielne podmienky „vytvárajú“ rozdielne „typy“ ľudí. Táto formulácia však neznamená, že tu ide o geografický determinizmus, aj keď geografické, klimatické, demografické a iné podmienky sa vždy nejakým spôsobom podieľajú na tvorbe konkrétnych podôb kultúry. Uvedená formulácia je myslená v intenciách Toynbeeho „zákona výzvy a odpovede“, čo znamená, že prírodné podmienky sú určitým predpokladom, výzvou, na ktorú ľudia nejakým spôsobom reagujú a odpovedajú. V tomto „dialógu“ človeka a prírody sa vytvárajú konkrétne podoby jednotlivých kultúr. Pokračujúc v danom spôsobe uvažovania vyplýva záver, že každá kultúra je vždy nejakým spôsobom spätá s miestom, kde vzniká a je „poplatná“ konkrétnemu „typu“ človeka, ktorý ju vytvára a súčasne táto kultúra akoby spätne potvrdzovala daný „typ“ človeka.

Uvažujúc o významoch pojmov kultúra a civilizácia nemožno opomenúť O. Spenglera, podľa ktorého civilizácia je prejavom úpadku, je smrťou kultúry. Nadväzuje na nemeckú tradíciu, ktorá kultúru (Kultur) chápe predovšetkým ako výdobytky duchovné, zatiaľ čo civilizácia (Zivilisation) zahŕňa výdobytky predovšetkým technické a urbanizačné. „*Kultura byla shledávána jako „správná“, civilizace jako cizí, ničící a nežádoucí; zejména výrazný byl odpor k městům jakožto centřum degenerace, zlotřilosti a všech nepřirozeností...*“¹⁶

Toto kritérium, na základe ktorého je rozlišované medzi kultúrou a civilizáciou, naráža na isté problémy. Aj v technických výdobytkoch ľudstva je nejakým spôsobom prítomný ľudský duch, ktorý stál pri ich zrode a ktorý sa v týchto veciach „zhmotňuje“. V tejto súvislosti chcem poukázať na P. Ricoeurovo rozlíšenie medzi týmito pojmami ako aj L. Klagesa a K. Lorenza, na ktoré upozorňuje S. Gálik v svojej knihe *Duchovný rozmer krízy súčasného človeka*. „*P. Ricoeur si všimol, že civilizáciu produkuje predovšetkým abstraktný rozum, ktorý sa premieta do vedy, techniky, politiky a ekonomiky. Veda a technika sú nepochybne spojené s univerzálnou abstraktnou racionalitou, lebo vedecko-technické výdobytky sú komunikovateľné naprieč rôznymi kultúrami.*“¹⁷

Hlavným kritériom, na základe ktorého je tu definované, čo patrí do obsahu pojmu civilizácia, je teda „pôvod“ civilizácie, t. j. jedna z daností ľudského ducha, ktorým je spomínaný abstraktný rozum. Výdobytky abstraktného rozumu sú prenosné a súčasne v nich môžeme nájsť návaznosť a posun k vyšším formám, to znamená pokrok. Kultúrna činnosť má „*svoj zdroj v symbolike národa, ktorá leží v hĺbke nevedomia, to znamená, že nie je ľubovoľne racionálne dosiahnuteľná. Re-kreovanie týchto symbolov je však podľa Ricoeura podstatou kultúrnej činnosti.*“¹⁸ Kultúrna činnosť tak súvisí s oblasťou ľudskej iracionality. Iracionalita je však chápaná nie v zmysle „nerozumnosti“, ale v zmysle „mimorozumnosti“. Prenos rôznych

¹⁵ Tamže, s. 14.

¹⁶ KOMÁREK, S.: Příroda a kultura. Praha: Academia, 2008, s. 249.

¹⁷ GÁLIK, S.: Duchovný rozmer krízy súčasného človeka. Bratislava: IRIS, 2010, s. 33.

¹⁸ Tamže, s. 34.

kultúrnych prvkov z jednej kultúry do druhej môže narážať na nepochopenie, nakoľko ich základom nie je „čistý“ rozum, ale niečo, čo nie je racionálne úplne uchopiteľné. Iracionálne nie je tak jednoznačne „čitateľné“ ako racionálne. Preto aj pochopenie kultúry je možné nie prostredníctvom metódy analýzy, ale prostredníctvom „vcitovania sa“. Podľa O. Spenglera jedným zo znakov konca kultúry a nástupu civilizácie je prílišný racionalizmus potierajúci iracionálnu silu, ktorá je zdrojom života a tvorivosti kultúry. Tento spor „racionálneho“ a „iracionálneho“ môžeme nájsť u spomínaných L. Klagesa a K. Lorenza, ktorí spor medzi civilizáciou a kultúrou vidia ako konflikt medzi „*duchom a dušou*“¹⁹, pričom pod pojmom duch je myslený „*len intelekt, racionálne myslenie a pod pojmom duša pocity, prežívanie, prípadne čosi podvedomé.*“²⁰

Pri skúmaní rozdielu medzi civilizáciou a kultúrou, ich „zdrojov“ a „dosahu“ sa opäť vrátim k O. Spenglerovi, podľa ktorého je každá kultúra úzko previazaná s miestom, kde vznikla a rozvíja sa, zatiaľ čo každá civilizácia je „všade doma“.²¹ Inými slovami sa táto myšlienka dá vyjadriť tvrdením, že kultúra má „hranice“, zatiaľ čo civilizácia tieto „hranice“ nemá. Do veľkej miery tu môžeme nájsť istú podobnosť so spomínaným P. Ricoeurom a jeho pohľadom na šírenie civilizačných výtvarných naprieč kultúrami.²² Uvažujúc ďalej spôsobom O. Spenglera, tak proces globalizácie, ktorý vychádza prevažne zo Západu, môžeme interpretovať ako prejav úpadku západnej kultúry, je znakom jej konca. Formy, ktoré vychádzajú z civilizácie, sú zbavené duchovného obsahu. Sú „*čisto rozumové a čisto extenzívne, a preto a s takou silou sa rozširujú*“.²³ Toto rozširovanie civilizačných foriem sa podľa Spenglera ukazuje v tom, že nech ideme kdekolvek, nájdeme tam Berlín, Londýn, či New York. Rozširuje sa však prevažne nie štýl, ale len istý vkus, nie morálnosť, ale maniere a pod.²⁴ To, čo súvisí s podstatou, dušou danej kultúry, je do iných kultúr neprenosné.

¹⁹ Tamže, s. 34.

²⁰ Tamže. s. 34.

²¹ SPENGLER, O.: *Zmierch Zachodu*. Warszawa: Wydawnictwo KR, 2001, s. 288.

²² Výsledkom tohto spôsobu uvažovania môžu byť koncepcie v prvom prípade (t. j. zdôrazňujúce cit) partikularistické, v druhom prípade (t. j. zdôrazňujúce rozum) univerzalistické. V 20. storočí boli tieto dva prístupy viditeľné napríklad v koncepciách Samuela P. Huntingtona a Francisa Fukuyamu. Tu však treba upozorniť, že používanie pojmov kultúra a civilizácia je iné než u spomínaného O. Spenglera, či P. Ricoeura. Huntingtonova koncepcia, ktorá náboženstvo považuje za podstatný „znak“ každej civilizácie, zdôrazňuje význam iracionality (citu) v živote človeka. Rozum v živote civilizácie síce zohráva dôležitú úlohu, no podstatné (určujúce) je to, čo nie je úplne racionálne uchopiteľné. Kultúra (civilizácia) je hlavným zdrojom identity a výlučnosti. Jej hodnoty a normy sú neprenosné do iných kultúr, pretože sú „stavané“ na iných základoch. Týmto základom sú v podstatnej miere už spomínané náboženstvá. To je aj jeden z dôvodov, prečo Huntington zdôrazňuje napr. v západnej civilizácii katolicizmus a protestantizmus a v USA anglosaský protestantizmus, ktorý je podľa neho základom americkej kultúry a identity.

F. Fukuyama vo svojej koncepcii vychádzajúc z osvietenstva a Hegelovej filozofie zdôrazňuje rozum. Rozum je základom ľudskej prirodzenosti, je mohutnosťou, ktorá je schopná usporiadať ľudské záležitosti, t. j. je schopná vnášať racionálny poriadok do duchovného i praktického života človeka. Tento rozum sa „premieta“ do liberálnej demokracie, ktorá „*predstavuje nejrationálnejšiu formu vlády, čož znamená, že takto usporiadaný štát v najvyššej možnej miere naplňuje racionálnu túhu či racionálnu uznávanie.*“ (FUKUYAMA, F.: *Konec dejín s posledným človekom*. Rybka publishers: Praha 2002, s. 210.)

²³ SPENGLER, O.: *Zmierch Zachodu*. Warszawa: Wydawnictwo KR, 2001, s. 289.

²⁴ Tamže, s. 289.

Na tento rozdiel medzi kultúrou a civilizáciou chcem poukázať ešte v iných intenciách. Východiskom mi bude poukázanie na tri dôležité stránky ľudského ducha. „*Rozum je jednou zo základných mohutností ľudského ducha. Spolu s vôľou a citom utvára jeho kľúčové modality.*“²⁵ Pri pohľade na vyššie uvedení autorov sa ukazuje, že rozdiel medzi kultúrou a civilizáciou by bolo možné rozlíšiť na základe toho, ktorá stránka (modalita) ľudského ducha je dominantná. V kultúre je dominantný cit (iracionalita), zatiaľ čo v civilizácii rozum (racionalita).

Je zrejmé, že všetky modality ľudského ducha sú prítomné pri „uchopovaní“ sveta v teoretickej i praktickej rovine.²⁶ Rozdiel v týchto intenciách medzi rôznymi autormi, ktorí sa venujú skúmaniu podstaty kultúry a civilizácie, je v tom, ktorú „stránku“ ľudskej bytosti považujú za dominantne určujúcu jej podstatu a tento rozdiel sa následne premietol aj v záveroch, ku ktorým sa dopracovali. Taktiež poukázanie na tieto stránky ľudského ducha chcem upozorniť na veľmi dôležitú potrebu, ktorou je „správne“ nahliadanie na človeka. V tomto chápaní musí byť „*rovnováha medzi racionálnymi a emocionálnymi, stejně jako estetickými tendencemi člověka, vyžaduje se celostní („holistické“) vidění světa a člověka v jeho rozličných dimenzích. Neboť člověk a lidstvo nemají jen ekonomickou, sociální a politickou, ale současně i etickou, estetickou a náboženskou dimenzi.*“²⁷

Štúdia je výstupom grantového projektu: KEGA 041UKF-4/2022 *Príprava učebných textov nosných predmetov študijného programu kulturológia.*

Literatúra a zdroje

- BULTMANN, R.: Dějiny a eschatologie. Praha: Oikoymenh, 129 s. 1994, ISBN 80-85241-66-8.
- ČERNÍK, V. – VICENÍK, J. – VIŠŇOVSKÝ, E.: Historické typy racionality. Bratislava: IRIS, 1997, 324 s. ISBN 80-88778-47-6.
- DUBNIČKA, I.: Kultúra a environmentálna kríza. Nitra: FF UKF, 2007, 484 s. ISBN 80-8094-034-7.
- FRIEDEL, E.: Kulturní dějiny novověku I : krize evropské duše od černé smrti po první světovou válku. Praha: Triton, 2006, 579 s. ISBN 80-7254-683-X.
- FUKUYAMA, F.: Konec dějin s poslední člověk. Praha: Rybka publishers, 2002, 379 s. ISBN 80-86182-27-4.
- GÁLIK, S.: Duchovný rozmer krízy súčasného človeka. Bratislava: IRIS, 2010, 93 s. ISBN 978-80-89238-39-2.
- HANUS, L.: Človek a kultúra. Bratislava: Lúč, 1997, 309 s. ISBN 80-7114-180-1.
- KOMÁREK, S.: Příroda a kultura. Praha: Academia, 2008, 307 s. ISBN 978-80-200-1582-2.
- KÜNG, H.: Světový étos – projekt. Zlín: Archa, 1992, 151 s. ISBN 80-900249-4-7.
- LETZ, J.: Osobitosti Hanusovej kultúrnej filozofie. In: Symbol slovenskej kultúrnosti. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2007, 396 s. ISBN 978-80-89222-35-3.
- MANDOVÁ, T.: Kapitoly z filozofie dejín I. Nitra: FF UKF, 2002, 118 s. ISBN 80-8050-482-2.
- MURPHY, F., R.: Úvod do kulturní a sociální antropologie. Praha: Slon, 2006, 268 s. ISBN 80-86429-25-3.

²⁵ ČERNÍK, V. – VICENÍK, J. – VIŠŇOVSKÝ, E.: Historické typy racionality. Bratislava: IRIS, 1997, s. 13.

²⁶ Sú však oblasti ľudského života, kde je niektorá z modalít primárna. Napríklad vo vede je to rozum.

²⁷ KÜNG, H.: Světový étos – projekt. Zlín: Archa, 1992, s. 30 – 31.

- PALITEFKA, J.: Hľadanie podstaty človeka vo vybraných dielach Ladislava Hanusa. In: Acta Culturologica zv. 20 : horizonty kulturológie. Bratislava : UK, 2010, s. 207 – 214. ISBN 978-80-7121-329-1.
- PALITEFKA, J.: Súčasná západná civilizácia v kontexte diela Oswalda Spenglera. In: Culturologica Slovaca, roč. 5, č. 2 (2020), s. 21-32. .ISSN 2453-9740.
- SOUKUP, V.: Dějiny antropologie. Praha: Karolinum, 2004, 667 s. ISBN 80-246-0337-3.
- SOUKUP, V.: Přehled antropologických teorií kultury. Praha: Portál, 2000, 229 s. ISBN 80-7178-929-1.
- SPENGLER, O.: Zmierzch Zachodu. Warszawa: Wydawnictwo KR, 2001, 466 s. ISBN 83-86989-95-5.
- ŠMAJS, J.: Ohrozená kultúra. Banská Bystrica: PRO, 2006, 221 s. ISBN 80-89057-12-8.

Man and Culture

The contribution deals with researching the mutual conditionality of man and culture. Culture exists only because of man, but at the same time, culture somehow participates in the forming of man. Man, through his activity, participates to a significant extent in changing the external environment, as well as, in creating a certain view of reality. It means that a person changes reality not only with his practical activity (by visible interventions in the natural environment), but also with theoretical activity, i.e. by the way of understanding and interpreting this fact. The way we 'understand' reality is the way it exists for us. These various 'products' of a person help him better understand himself and, at the same time, they participate in a certain way in the 'creation' of the person himself.

Mgr. Jozef Palitefka, PhD.

Oddelenie kulturológie – ÚMKTKE

FF UKF v Nitre

Hodžova 1

949 01 Nitra

jjpalitefka@ukf.sk